

Yevhen Sinkevych

(Jan Długosz University in Częstochowa, Poland)

<https://orcid.org/0000-0001-5729-1644>

e-mail: y.sinkevych@ujd.edu.pl; e.sinkevych@gmail.com

Українські політичні емігранти в суспільному,
господарському і культурному житті Ченстохови,
Пйотркува-Трибунальського, Торуня, Каліша та Тухолі
в 1920–1930-х роках

*Ukrainian Political Emigrants in the Social and Economic Life of Częstochowa,
Piotrków Trybunalski, Toruń, Kalisz, and Tuchola in 1920–1930*
*Ukraińscy emigranci polityczni w życiu społeczno-gospodarczym Częstochowy,
Piotrkowa Trybunalskiego, Torunia, Kalisza i Tucholi w latach 1920–1930*

ABSTRACT

The fate of Ukraine is intertwined with the fate of Poland to a greater extent than that of other nations. There are many alliances and friendships in Ukrainian-Polish history. On April 22, 1920, the Ukrainian-Polish union was concluded. Thus, the story of

PUBLICATION INFO			
			e-ISSN: 2449-8467 ISSN: 2082-6060
THE AUTHOR'S ADDRESS: Yevhen Sinkevych, the Institute of History of the Jan Długosz University in Częstochowa Waszyngtona 4/8 Street, Częstochowa 42-200, Poland			
SOURCE OF FUNDING: Emigration Studies Institute of History of the Jan Długosz University in Częstochowa			
SUBMITTED: 2023.05.12	ACCEPTED: 2023.09.17	PUBLISHED ONLINE: 2023.12.21	
WEBSITE OF THE JOURNAL: https://journals.umcs.pl/rh		EDITORIAL COMMITTEE E-mail: reshistorica@umcs.pl	
 DIRECTORY OF OPEN ACCESS JOURNALS		 EUROPEAN REFERENCE INDEX FOR THE HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES	

the Ukrainian regular armed forces ended. Ukrainian political emigrants in Poland in the 1920s and 1930s tried to take a decent place in the social and economic life of their place of residence. The authors deal with the issue of a Ukrainian army emigration to be found active in the territory of Poland in the interwar period (from 1920 to the outbreak of World War II). He shows the context and circumstances of its appearance in the Republic of Poland, as a result of the Ukrainian People's Republic army activity and Symon Peltura's cooperation with Józef Piłsudski. The authors characterize the way the army emigration functioned within the reality of the Polish nation covering various aspects, a developed cultural and educational structure among others. Based on a comprehensive analysis of modern Ukrainian historiography of the problem, the authors note the necessity of further historiographical research.

Key words: political emigrants, Poland, Ukrainian People's Republic

АНОТАЦІЯ

Доля України значною мірою, ніж інших народів, переплетена з долею Польщі. В українсько-польській історії є багато прикладів союзів і дружби. 22 квітня 1920 р. було укладено українсько-польський союз, який зрештою під натиском більшовицького війська не виправдав очікуваних сподівань української сторони. На цьому історія українських регулярних збройних сил закінчилася, армія УНР восени 1920 р. перейшла кордон і була інтернована. Українські політичні емігранти в Польщі 1920–1930-х рр. намагалися посісти гідне місце в суспільно-економічному та культурному житті за місцем свого проживання. У статті розглядаються питання діяльності українських військових мігрантів на території Польщі в міжвоєнний період (від 1920 р. до початку Другої світової війни). Зокрема, мова йде про контекст і обставини появи української еміграції в Республіці Польща внаслідок діяльності армії УНР та співпраці Симона Петлюри з Юзефом Пілсудським, а також різні аспекти її функціонування в ряді польських міст: склад, умови життя, організація товариств, реалізація громадських та культурних ініціатив тощо. На основі комплексного аналізу архівних джерел і сучасної української та польської історіографії проблеми автор відзначає необхідність подальших історіографічних досліджень.

Ключові слова: політичні емігранти, Польща, Українська Народна Республіка

STRESZCZENIE

Losy Ukrainy w większym stopniu niż innych narodów spletają się z losami Polski. W historii ukraińsko-polskiej jest wiele sojuszy i przyjaźni. 22 kwietnia 1920 r. została zawarta unia ukraińsko-polska, którą ostatecznie pokonały wojska bolszewickie. Na tym zakończyła się historia ukraińskich regularnych sił zbrojnych: armia Ukraińskiej Republiki Ludowej przekroczyła granicę jesienią 1920 r. i została internowana. Ukraińscy emigranci polityczni w Polsce w latach dwudziestych i trzydziestych XX w. starali się zająć godne miejsce w życiu społecznym i gospodarczym swojego miejsca zamieszkania. Autor podejmuje problematykę ukraińskiej emigracji wojskowej, która funkcjonowała na ziemiach polskich w okresie międzywojennym (od 1920 r. do początku drugiej wojny światowej). Ukazuje kontekst i okoliczności jej pojawienia się w Rzeczypospolitej, w wyniku działań armii URL oraz współpracy Szymona Petlury z Józefem Piłsudskim. Charakteryzuje funkcjonowanie emigracji ukraińskiej w realiach narodu polskiego, obejmując różne aspekty,

rozwinęta strukturę kulturalno-oświatową itp. Opierając się na kompleksowej analizie współczesnej ukraińskiej i polskiej historiografii problemu, autor zauważa potrzebę dalszych badań historiograficznych.

Słowa kluczowe: emigranci polityczni, Polska, Ukraina Republika Ludowa

В основу написання статті покладено архівні документи, а також дослідження, які є результатом роботи істориків Польщі та України. У державних архівах Торуня, Пйотркува-Трибунальського, Лодзі та Ченстохови, Бидгощі зберігається достатня кількість документів, які дають можливість дослідити діяльність української політичної еміграції на польських теренах у 1920–1930-х рр. Зокрема, у Державному архіві в Торуні виявлено списки з адресами українських емігрантів, які проживали в місті в 1920-х рр. У Державному архіві Пйотркува-Трибунальського зберігаються документи про військових інтернованих і цивільних осіб, їхній побут, релігійні потреби тощо. Комплект документів про українських іммігрантів у таборі в Каліші відклався в архіві в Лодзі. У Державному архіві в Бидгощі є документи, що стосуються військовополонених часів Першої світової війни, білогвардійців, червоноармійців і інтернованих воїнів УНР. Архівних відомостей про життя біженців у Ченстохові неочікувано мало, але у цьому випадку вдалося отримати інформацію, що відклалася у спогадах учасників описуваних подій.

Становище української політичної еміграції загалом та її доля в Польщі знайшли відображення в опублікованих спогадах безпосередніх учасників подій. Серед них С. Петлюра¹, О. Лотоцький², А. Лукашевич³, І. Феценко-Чопівський⁴, О. Шульгін⁵ та інші. У 1924 р. в офіційному державному видавництві в Харкові вийшла друком брошура отамана Юрка Тютюнника „З поляками проти України” (вона перевидана в Києві у 1990 р.)⁶. Головною її метою була дискредитація української політичної еміграції та тогочасного керівництва Польської держави. Оприлюднені Ю. Тютюнником негативні оцінки та упереджені характеристики емігрантської спільноти на

¹ С. Петлюра, *Сучасна українська еміграція та її завдання. Статті, листи, документи*, т. 1, Нью-Йорк 1956.

² О. Лотоцький, *Поворотницька течія. На ріках вавилонських. Збірник статей*, Львів 1938, с. 70–86; *idem*, *Шляхи української державності, „Українська нива”* 1927, 4, 28 січня, с. 1.

³ А. Лукашевич, *Українська еміграція в Польщі, „Трибуна України”* 1923, 1, с. 7–21.

⁴ І. Феценко-Чопівський, *Хроніка мого життя. Спогади міністра Центральної Ради та Директорії*, Житомир 1992.

⁵ О. Шульгін, *Державність чи гайдамаччина?*, Париж 1931.

⁶ Ю. Тютюнник, *З поляками проти України*, Київ 1990.

теренах II Речі Посполитої потім неодноразово й некритично використовувалися радянською історіографією.

У другій половині 1990-х рр. польські історики активізували дослідження обставин перебування в Польщі значних груп емігрантів, зокрема інтернованих вояків різних національностей, які опинилися в таборах після закінчення Першої світової війни. Про зростання інтересу до цієї тематики свідчить публікація ряду статей, а також монографія відомого польського науковця З. Карпуся, яка стала результатом його багаторічних архівних пошуків. Вона мала не тільки науковий характер, а й отримала суспільне визнання в Польщі та за кордоном, результатом чого став її переклад англійською та російською мовами⁷. Одна з праць О. Колянчука⁸ присвячена ситуації в таборі для інтернованих у Каліші. О. Вішка⁹ опублікував низку статей про інтернованих вояків армії УНР. 29 років тому він став ініціатором відновлення в Александрові-Куявському зруйнованих у роки Другої світової війни могил вояків УНР (козацька могила). Чимало польських авторів досліджували різноманітні аспекти політичної та військової співпраці армії УНР і польського війська під орудою Ю. Пілсудського проти більшовицької Росії, а також життя політемігрантів у таборах для інтернованих та їхню долю після ліквідації цих таборів. Серед праць, присвячених цій проблематиці, можна виділити монографію Я. Я. Брусського¹⁰ та статті відомих істориків

⁷ Z. Karpus, *Jeńcy i internowani rosyjscy i ukraińscy na terenie Polski w latach 1918–1924*, Toruń 1997.

⁸ A. Kolańczuk, *Internowani żołnierze Armii UNR w Kaliszu 1920–1939*, Kalisz–Przemysł–Lwów 1995.

⁹ E. Wiszka, *Działalność wydawnicza żołnierzy Armii URL internowanych w Aleksandrowie Kujawskim*, w: *Europa Orientalis. Polska i jej wschodni sąsiedzi od średniowiecza po współczesność. Studia i materiały ofiarowane prof. Stanisławowi Aleksandrowiczowi w 65 rocznicę urodzin*, red. Z. Karpus, T. Kempa, D. Michaluk, Toruń 1996, s. 465–474; idem, *Prasa obozowa żołnierzy Armii Ukraińskiej Republiki Ludowej internowanych w Kaliszu i Szczypiornie w latach 1920–1924*, „Rocznik Kaliski” 1996–1997, 26, s. 153–170.

¹⁰ J. Bruski, *Petlurowcy. Centrum państwowe Ukraińskiej Republiki Ludowej (1919–1924)*, Kraków 2000.

С. Степєня¹¹, М. Козубеля¹², а також В. Венглевича¹³, М. Маєвського¹⁴, К. Пачкевича¹⁵, Я. Ярошевського¹⁶ та ін.

Діяльність української державно-політичної еміграції в Польщі 1920–1930-х рр. стала предметом значної уваги українських істориків на межі ХХ–ХХІ ст. Серед них виділимо монографії С. Барана¹⁷, М. Гетьманчука¹⁸, В. Піскун¹⁹, А. Портнова²⁰, І. Срібняка²¹, В. Трощинського²²

¹¹ S. Stępień, *Symon Petlura – zwierzchnik państwa i Ataman Główny Ukraińskich Sił Zbrojnych. U źródeł polsko-ukraińskiego sojuszu wojskowego (w związku z 70. rocznicą śmierci Symona Petlury)*, http://www.pwin.pl./Publikacje/biu2_160.pdf [dostęp: 11.12.2022].

¹² M. Kozubel, *3 Żelazna Dywizja Strzelecka Armii Ukraińskiej Republiki Ludowej w 1920 r. Zarys szlaku bojowego w wojnie polsko-bolszewickiej*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2020, 3, s. 120–162.

¹³ W. Węglewicz, *Zarys dziejów obozu dla jeńców w Wadowicach w latach 1918–1921, „Wadoviana. Przegląd Historyczno-Kulturalny”* 2016, 18, s. 163–178.

¹⁴ M. Majewski, *Ukraińska emigracja polityczna w Powiecie Piotrkowskim w latach 1920–1939*, „Історичний архів. Наукові студії” 2015, 15, s. 77–93.

¹⁵ K. Paszkiewicz, *Szkolnictwo i oświata wojsk Ukraińskiej Republiki Ludowej internowanych w Polsce w latach 1920–1924*, w: *Polska i Ukraina. Sojusz 1920 roku i jego następstwa*, red. Z. Karpus, W. Rezmer, E. Wiszka, Toruń 1997.

¹⁶ J. Jaroszewski, *Aktywność fizyczna ludności ukraińskiej internowanej w obozach na terenie województwa łódzkiego w latach 1920–1938*, „Sport i Turystyka. Środkowoeuropejskie Czasopismo Naukowe” 2020, 3, 3, s. 23–40.

¹⁷ С. Баран, *Українська еміграція між двома світовими війнами*, w: *Енциклопедія українознавства*, т. 2. Київ 1995.

¹⁸ М. Гетьманчук, *Українське питання в радянсько-польських відносинах 1920–1939 рр.*, Львів 2003.

¹⁹ В. Піскун, *Українська політична еміграція 20-х років ХХ ст.*, Київ 2007.

²⁰ А. Портнов, *Науково-освітня діяльність української еміграції в міжвоєнній Польщі (1919–1939)*, Львів 2005.

²¹ І. Срібняк, *Українці на чужині. Полонені та інтерновані вояки-українці в країнах Центральної та Південно-Східної Європи (1919–1924)*, Київ 2000.

²² В. Трощинський, *Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище*, Київ 1994.

та статті Р. Давидюка²³, Я. Дмитрієвої²⁴, Р. Зінкевич²⁵, М. Павленка²⁶, Л. Скорича²⁷, М. Стопчак²⁸ та ін.

На перший погляд, здобутки сучасної історіографії досліджуваної проблеми є достатньо вагомими, оскільки до її розробки долучалися як польські, так і українські історики. Порухнені питання мають розлогу бібліографію, але в історіографічному аспекті проблема ще знаходиться на початковому етапі дослідження.

Важко точно визначити, скільки українських емігрантів прибуло до відродженої Польщі. Деякі дослідники стверджують, що кордон перетнули близько 40 тис. військових і цивільних осіб²⁹. З. Карпусь дійшов висновку, що чисельність вояків та їхніх родин становила приблизно 50 тис. осіб³⁰. Серед цивільного населення на території Польської держави була також кількатисячна група державних службовців, політичних діячів та представників інтелігенції. Відомо, що в листопаді 1920 р. армія УНР налічувала близько 40 тис. бійців³¹. Однак є підстави вважати, що, не всі вони осіли в Польщі. На думку польської сторони, тоді було інтерновано близько 19,5 тис. українців, у тому числі 4280 старшин, 14006 козаків і 1165 цивільних осіб (членів їхніх сімей)³². У 1921 р. понад 15 тис. українців потрапили до таборів Лодзького воєводства в Каліш-Щипьорно, Пйотркуві-Трибунальському та Стшалкові. Ці

²³ Р. Давидюк, *Українська політична еміграція як фактор суспільних змін на території Західної Волині*, „Наукові записки Національного університету „Острозька академія”. Серія „Історичні науки” 2018, 27, s. 68–74.

²⁴ Я. Дмитрієва, *Проблема інтернованих вояків УНР: стан наукової розробки теми в сучасній українській історіографії*, „Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету” 2015, 44, 2, s. 200–203.

²⁵ Р. Зінкевич, *Українська військова еміграція у Польщі (1920–1939)*, „Wiekі Stare i Nowe” Tom specjalny 2012, s. 59–74.

²⁶ М. Павленко, *Українські військовополонені й інтерновані у таборах Польщі, Чехословаччини та Румунії: ставлення влади і умови перебування (1919–1924 рр.)*, Київ 1999.

²⁷ Л. Скорич, *Українська військова еміграція у Польщі (1921–1924 рр.)*, „Вісник Національного університету „Львівська політехніка”. Держава та армія” 2013, 752.

²⁸ М. Стопчак, *Інтернована армія УНР у таборах країн Центральної Європи (історіографія проблеми). Історія (збірка наукових праць)*, Київ 2009.

²⁹ О. Yaruchyk, *Emigracja ukraińska w Rzeczypospolitej dwudziestolecia międzywojennego: w kierunku rozwoju własnej tożsamości*, „Bibliotekarz Podlaski” 2021, 2, s. 188; *Ukraińcy w Częstochowie*, <https://encyklopedia.czestochowa.pl/nasia/ukraincy-w-czestochowie> [dostęp: 5.12.2022].

³⁰ Z. Karpus, *Jeńcy*, s. 112–114.

³¹ А. Рукас, *„Разом з Польським військом”. Армія Української Народної Республіки 1920 р.*, Київ 2015, s. 442.

³² Z. Karpus, *Stosunki polsko-ukraińskie w okresie kształtowania się polskiej granicy wschodniej w latach 1918–1921*, „Toruńskie Studia Międzynarodowe” 2009, 1 (2), s. 15.

табори діяли до 1924 р., а після їх ліквідації інтерновані отримали статус політичних емігрантів³³. Деякі з них виїхали до Чехословаччини, Німеччини та Франції. Частина емігрантів у 1923–1926 рр. приїхала до Польщі з Болгарії та Румунії як власники паспортів Ліги Націй³⁴. Українська Військова Комісія, створена в грудні 1920 р. з перейменованої Військової Місії УНР і увійшла в 1921 р. до складу Українського Центрального Комітету (УЦК)³⁵. Комітет фінансувався польським урядом³⁶. Інтернована армія УНР, хоч й існувала у важких життєвих умовах, мала врегульований правовий статус. На жаль, становище цивільних біженців було іншим, особливо працівників адміністративного апарату. Я. Бруський встановив, що в листопаді 1920 р. разом з урядом УНР в еміграції перебувало близько 2500 державних чиновників³⁷.

Відповідно до положень польсько-радянських прелімінаріїв, укладених у Ризі, українські війська та їхні союзники були інтерновані, а потім відправлені вглиб Польщі до таборів для інтернованих³⁸. Початок інтернування був важким випробуванням на витривалість для українських вояків. Емігрантів розмістили в таборах: Пікулице біля Перемишля, Ланьцут, Тарнів, Вадовіце, Домбе біля Кракова, Страдом (район Ченстохови), Каліш, Пйотркув-Трибунальський, Александрів-Куявський, у Стшалково біля Слупиці та в Здунській Волі. Кілька груп воїнів УНР було розташовано у військових центрах Бидгощі, Торуня, Сосновця, Тухолі та у Варшаві³⁹. Частина інтернованих цивільних потрапила в Новий Сонч⁴⁰. Маємо підстави зробити висновок, що чисельний склад українських політемігрантів у названих у заголовку містах постійно змінювався. Це залежало як від загальної політичної та економічної ситуації в країні, так і від особистих мотивів кожного емігранта. Часто політемігранти перебували під таємним наглядом поліції. В архіві нами виявлено таємний лист поліцейської комендатури до старости в Пйотркуві-Трибунальському стосовно інтернованого в таборі Каліш колишнього капітана

³³ J. Jaroszewski, *op. cit.*, s. 23.

³⁴ Archiwum Państwowe w Piotrkowie Trybunalskim [dalej: APPT], Starostwo Piotrkowskie [dalej: SP], sygn. 176, s. 12.

³⁵ O. Yaruchuk, *op. cit.*, s. 190.

³⁶ Р. Давидюк, *Українська політична еміграція в Польщі: склад, структура, громадсько-політичні практики на території Волинського воєводства*, Львів 2017, s. 19, autoreferat pracy doktorskiej [habilitacyjnej].

³⁷ J. Bruski, *op. cit.*, s. 252.

³⁸ Р. Давидюк, *Українська політична еміграція в Польщі*, s. 19.

³⁹ Z. Karpus, *Jeńcy*, s. 114–115.

⁴⁰ APPT, SP, sygn. 176, k. 37–42.

військ УНР Бориса Мироненка-Васютинського, 29 квітня 1894 р. н., який проживав там після виходу з табору в Дзялошині з липня 1924 р. У той час він працював помічником бухгалтера в банку „Spółdzielczym”. У 1920 р. він одружився з Катажиною Трубецькою-Берчовською, а у квітні 1925 р. разом із дружиною переїхав на постійне місце проживання до Сулеюва⁴¹.

Умови життя в таборах для інтернованих були, безсумнівно, важкими – часто не вистачало палива та їжі, інтернованих утримували в непристосованих до зимових умов бараках і землянках. Це було причиною втеч, що набули масового характеру, і ці дії ще більше ускладнювалися відсутністю можливостей знайти роботу в селах, розташованих поблизу таборів⁴². Для українців, росіян і козаків, які перебували в районах зосередження (загалом близько 30 тис. осіб), польська військова влада мусила в короткий термін знайти відповідні приміщення. Це було важке завдання через розруху країни, спричинену нещодавною війною з більшовиками, а також через велику кількість радянських військовополонених (близько 90 тис.) у польських таборах для військовополонених. У цій ситуації було ущільнено вже існуючі табори шляхом розміщення там інтернованих і започатковано створення нових таборів. Підготовка табірних приміщень для інтернованих потребувала часу та значних витрат. Через наближення зими влада була змушена відправляти інтернованих українців з районів концентрації до таборів, які в більшості випадків ще не були готові прийняти нових „постояльців”. Наприклад, після прибуття до Александрова-Куявського українці мусили самі розпочати ремонт та впорядкування табору⁴³. За цих умов необхідно було методично зміцнювати моральний дух інтернованих, чим займалися культурно-освітні відділи. У таборах інтерновані могли проводити освітню, культурну, релігійну, видавничу та спортивну діяльність. Також могли створювати ремісничі майстерні. Різноманітні курси також були характерною рисою табірної життя. Наприклад, у таборі в Александрові-Куявському було організовано курси диригентів хору та курси ремісничої майстерності⁴⁴.

⁴¹ *Ibidem*, k. 102–122.

⁴² Z. Karpus, *Życie społeczno-kulturalne mniejszości rosyjskiej w Bydgoszczy w okresie międzywojennym*, „Kronika Bydgoska” 1991, 10, s. 112.

⁴³ Idem, *Ukraiński sojusznik Polski w wojnie 1920 roku. Walka oddziałów Ukraińskiej Republiki Ludowej u boku Wojska Polskiego i ich dalsze losy*, „Biuletyn IPN” 2010, 7–8 (116–117), s. 26–27.

⁴⁴ О. Колянчук, *Шкільна мережа петлюрівської еміграції у Польщі 1921–1939*, „Український альманах” 2005, s. 242–254.

У Польщі діяло кілька десятків осередків українців, при яких створювалися відділи Українського Центрального Комітету⁴⁵. Зновниками комітету були міністр закордонних справ уряду УНР Андрій Ніковський та віце-голова Ради Республіки Пилип Пилипчук⁴⁶. Українські еміграційні організації діяли в десятках осередків (зокрема в Александрові-Куявському, Пйотркуві-Трибунальському та Ченстохові)⁴⁷. Фактичний розвиток виховної діяльності потребував матеріальних засобів, про що свідчать результати огляду таборів, здійсненого наприкінці 1920 та в першій половині січня 1921 р. працівниками культурно-освітнього відділу Генерального штабу (зокрема в Олександрові-Куявському і Ченстохові).

1 серпня 1924 р. польський уряд вирішив ліквідувати табори для інтернованих, надавши невелику грошову допомогу їхнім постояльцям. З метою взаємопідтримки було створено Товариство допомоги українським емігрантам⁴⁸. Залишивши табори, цивільні та військові емігранти розпорошилися по всій Польщі, багато людей покинули кордони відродженої польської держави. На початку 1920-х рр. українська еміграція в Польщі переважно складалася з колишніх військових УНР, а на кінець 1920-х рр. більшість політемігрантів становили студенти. Ця зміна була спричинена ліквідацією таборів для інтернованих, внаслідок чого більшість українців, шукаючи собі цивільної роботи, розпочали навчання в університетах⁴⁹.

* * *

У Ченстохові оселилася група службовців державної адміністрації УНР, близько 500 колишніх військовослужбовців, солдати служби безпеки Міністерства військових справ, 98 офіцерів Генерального штабу УНР, члени Міністерства скарбу (з міністром П. Відибідою), а також другого військово-польового госпіталю УНР (з лікарями Юрієм Янівом, Василем Наливайкою та Модестом Левицьким), санітарний відділ штабу УНР (з полковником д-ром Олександром Дайном) разом з військовою аптекою. Офіцерів та державних службовців супроводжували дружини і діти. 3 грудня 1920 р. український

⁴⁵ *Traktat pokoju między Polską a Rosją i Ukrainą, podpisany w Rydze dnia 18 marca 1921 r., „Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej” 1921, nr 49, poz. 300.*

⁴⁶ *Towarzystwo Pomocy Emigrantom-Ukraińcom, „Droga” 1924, nr 5.*

⁴⁷ E. Wiszka, *Prasa emigracji ukraińskiej w Polsce 1920–1939*, Toruń 2001, s. 51.

⁴⁸ *Idem, Emigracja ukraińska w Polsce 1920–1939*, Toruń 2005, s. 79.

⁴⁹ O. Gumeniuk, *Kulturalno-oświatowa działalność w obozach internowanych w Polsce w kontekście ukraińskiej studenckiej emigracji*, „Historia i Polityka” 2014, 11 (18), s. 118.

скарб у заплomboваних вагонах у супроводі польських вояків привезли до Ченстохови.

Вищі посадовці та генерали розмістилися в готелі „Polonia” (ul. J. Piłsudskiego) та готелі „Victoria” (al. NMP 14), інші знайшли місця в приватних помешканнях по вулицях Ясногурська, Святої Варвари та Шкільній (Dąbrowskiego), у двох гуртожитках по вул. Страдомській і Колейовій і в бараках на Страдомю⁵⁰. Детальну інформацію про проживання українців подає д-р Олександр Колянчук: „Уже в листопаді та грудні 1920 р. для потреб працівників українських урядових структур у Ченстохові було виділено 150 кімнат у готелях „Krakowski” (ul. Kamienic, 7) та „Kupiecki” (al. NMP), два гуртожитки для 300 осіб на вулицях Stradomska 40 і Kolejowa 5, приватні помешкання, зокрема на вулицях Jasnogurska, Święta Barbara та Szkolna”. З іншого боку, у передмісті Страдом у трьох казармах було розміщено близько 500 військовослужбовців та солдатів служби безпеки Міністерства військових справ та державних установ⁵¹. Найбільшим скупченням українських біженців, безперечно, був казармений табір у Страдомі. У 1922 р. сюди перевели біженців з „Джура-бараку” зі Львова. Слід підкреслити, що влада Українського бюро в Ченстохові заявила про свою лояльність до Республіки Польща; 28 грудня 1921 р. А. Стрижевський у зверненні до ченстоховського старости Казимира Кюна висловив жаль з приводу замаху на Юзефа Пілсудського у Львові та засудив такі ексцеси від імені ченстоховської колонії. На зламі 1920/1921 рр. у місті перебувало близько 2 тис. українських емігрантів. Через нестачу житла місту було важко зробити його доступним для іммігрантів. Так, Міська рада Ченстохови в листі до міністра військових справ доповіла: „Додаючи список приміщень, які займають військові частини місцевого гарнізону в Ченстохові, ми маємо честь звернути увагу міністра на надмірне навантаження на місто з військовим розміщенням, внаслідок чого міська управа, за відсутності приміщень, не має змоги задовольнити найважливіші потреби міста, а саме:

1) Дві державні чоловічі гімназії, розташовані: – одна в урядовій будівлі, друга – в приватному будинку, в основному заселені орендарями, переповнені і не можуть прийняти численних кандидатів для навчання молоді через відсутність приміщень для відкриття кабінетів паралельних відділень.

⁵⁰ *Українцы в Чęstochowie*, <https://encyklopedia.czystochowa.pl/nasia/ukraincy-w-czystochowie> [dostęp: 11.10.2022].

⁵¹ A. Kolańczuk, *Чęstochowa*, s. 111–112.

2) Муніципальні початкові школи також переповнені молоддю, а проект міської ради щодо відкриття нових початкових шкіл затримується через нестачу приміщень, тому 7000 дітей, переважно найбільш вразливих верств, не були прийняті до шкіл.

3) Вчителі державних і громадських шкіл, не кажучи вже про приватні чоловічі та жіночі школи, через неможливість отримати собі житло ні приватно, ні через реквізицію через житлову контролю, постійно залишають свої посади, переїжджаючи деінде, що, звичайно, дуже негативно впливає на навчання молоді, – інші вчителі живуть зі своїми сім'ями в тісних, непристосованих квартирах, часто без кухонь, і часто на далеких околицях міста.

4) Тривалий час у місті відчувався брак пологового будинку та дитячої лікарні, а також закладу „Крапля молока” польсько-американського комітету допомоги дітям, діяльності якого заважає відсутність необхідного для цього приміщення. Крім того, уряд отамана Петлюри, евакуйований до Ченстохови, що обумовлює велику чисельність українців, які займають у місті досить значну кількість приміщень, що так само позбавляє міську управу можливості використовувати зайняті ними приміщення для вищезгаданих цілей”⁵².

Внаслідок воєнних руйнувань і економічного спаду в міжвоєнний період промисловість Ченстохови розвивалася набагато повільніше, аніж в довоєнні часи. У свою чергу, це призвело до дефіциту державних коштів і гальмування державних інвестицій в інфраструктуру, культуру та зв'язок. У перші післявоєнні роки в регіоні зберігався високий рівень безробіття, але він був би вищим, якби не поширений на той час процес скорочення робочого навантаження на працівника до 2–3 днів на тиждень замість скорочення робочих місць. У 1921 р. близько 3500 робітників емігрували до Франції в пошуках роботи⁵³. Така економічна ситуація, безсумнівно, вплинула на рівень життя українських емігрантів у Ченстохові. На початку 1922 р. інтерновані частини УНР внаслідок економічної кризи в Польщі та майже повного припинення фінансування опинилися у край важкому становищі⁵⁴.

Водночас антибільшовицька позиція українців сприяла формуванню приязного ставлення більшості населення міста до емігрантів. Українська колонія в Ченстохові користувалася коштами

⁵² Archiwum Państwowe w Częstochowie, Akta miasta Częstochowy, sygn. 6781, k. 11–12.

⁵³ Z. Janikowski, *Częstochowa między wojnami: opowieść o życiu miasta 1918–1939*, Łódź 2011, s. 47–50.

⁵⁴ І. Срібняк, *Хроніка життя інтернованих вояків-українців у таборі Каліш, Польща (1922)*, „Сумська старовина” 2017, 51, s. 26.

Центрального біженського бюро в Гарнові та Товариства Українсько-го Червоного Хреста, яке мало тут свій осередок. Цивільні біженці заснували Комітет у справах біженців; бюро комітету (35 осіб), яким керував Антін Стрижевський, діяло в будинку по вулиці Ясногурській, 34. До допомоги біженцям також долучилися еміграційні центри у Франції, Канаді та США, американська YMCA (Związek Chrześcijańskiej Młodzieży Męskiej) та Британський комітет допомоги. Крім того, у Ченстохові діяло Товариство допомоги емігрантам з України, що фінансувалося за рахунок внесків; у т. ч. завдяки цьому могли функціонувати два дитячі садки та неповна середня школа на 75 місць (керував М. В. Ільїнський). Лікар Модест Левицький навіть організував курси медсестер⁵⁵. Існували також український театр, чоловічий і жіночий хори, які об'єднували близько 120 осіб. У залі Добровольчої пожежної дружини в 1921 р. відбувалися польсько-українські концерти; з польської сторони в них виступав з ансамблем Едвард Монкоша, видатний музикант із Ченстохови. Військові біженці також видавали періодичні видання „Ранок” і „Військова думка”, а цивільні – „Український каганець”. У Ченстохові вийшло друге число сатиричного журналу „Колючки” (Kolce).

Важливу роль у житті емігрантів відіграла парафія УПЦ на чолі з о. Іваном Губою (21 червня 1885–1966). Православне духовенство також брало активну участь у культурних заходах. Урочистості з нагоди Різдва та Великодня, Шевченківських днів, проголошення незалежності України, об'єднання обох Українських республік, ювілеїв видатних національних діячів – Тараса Шевченка, Івана Франка, Михайла Драгоманова, гетьмана Івана Мазепи, річниця героїв оборони УНР від вторгнення російських військ, зокрема героїчного бою студентського батальйону, який боровся проти військ Радянської Росії М. Муравйова під Крутами 29 січня 1918 р. Крім цих урочистостей, відбулися вистави за участю оркестру, театральної трупи та хору співочого товариства в Ченстохові з 80 осіб під керівництвом Григоренка⁵⁶.

Від 1928 р. до діяльності серед української еміграції в Ченстохові долучився Базилий (Василь) Чабановський (10.березня 1887–19 серпня 1963), полковник армії УНР, офіцер-контрактник. Був одним із понад 50 старшин української армії, інтернованих у Польщі, які на прохання штабу міністра військових справ уряду в екзилі в Польщі генерала Володимира Сальського (15 липня 1885 – 5 жовтня 1940), за згодою Юзефа Пілсудського, були прийняті на службу до польських збройних сил близько 700 старшин. Вони були об'єднані у шкільні

⁵⁵ A. Kolańczuk, *Częstochowa*, s. 114.

⁵⁶ *Ibidem*, s. 115.

групи при відділах УКК і мали становити ядро майбутньої української армії. Дружина полковника Чабановського, Олена Чабановська була головою жіночого комітету та головною організаторкою заходів для дітей. Із 1938 р., після переведення полковника Б. Чабановського на службу у Гродно жіночий комітет очолила дружина Святослава? В. Шрамченка – Марія Шрамченко⁵⁷.

Серед інших видатних українських діячів-політемігрантів у Ченстохові – Леон Биковський (1895–1992), Александер Дажин (1877–1945), Євген Губарів (1894–1943), Григорій Янушевський (1861–1934), Микола Лютуї-Лютеняк (1885–1926), Антоній Стрижевський (1885–1941), Святослав Захарчук (1890–1942)⁵⁸.

Також організаторами громадського життя української еміграції в 1920–1939 рр. у Ченстохові були: капітан флоту Святослав Шрамченко, лейтенант Армії УНР Володимир Байвенко, офіцер Генерального штабу Володимир Бернатович, штабний офіцер Борис Бракер, армійський лейтенант Микола Кулак, сотник армії УНР і Війська Польського Михайло Пікульський, підполковник Володимир Руданівський. У 1935 р. у костелі в Ченстохові була організована спільна з поляками панахида в інтенції маршалка Ю. Пілсудського та С.Петлюри. Проте з часом кількість українських емігрантів у місті поступово зменшувалася, одні переїхали до Чехословаччини, інші – до Німеччини, Франції та Італії⁵⁹.

* * *

Іншим місцем перебування інтернованих воїнів армії УНР був Пйотркув-Трибунальський, де порівняно з іншими містами (Вадовіце, Ланьцут, Каліш, Александрів-Куявський) проживала відносно невелика кількість українських ветеранів війни 1920 р. За інформацією З. Карпуса, який посилався на дані Міністерства військових справ, кількість інтернованих українських військових, відправлених до Пйотркува-Трибунальського в лютому 1921 р., становила 372 особи⁶⁰. Упродовж наступних двох років кількість інтернованих УНРівців у місті почала систематично скорочуватися. На такий стан речей вплинуло передусім поступове звільнення українців із таборів для

⁵⁷ *Ibidem*, s. 117.

⁵⁸ A. Kolańczuk, *Ukraińscy emigranci polityczni w życiu naukowym kulturalnym, społecznym i gospodarczym w II RP*, Przemyśl 2019, s. 90–96, 107, 128, 134, 165–166, 246, 272–273.

⁵⁹ *Ukraińcy w Częstochowie*, <https://encyklopedia.czestochowa.pl/nasia/ukraincy-w-czestochowie> [dostęp: 11.10.2022].

⁶⁰ Z. Karpus, *Ukraiński*, s. 77.

інтернованих, а відтак їхній виїзд до інших, як правило, більших міських центрів Польщі, де легше було знайти роботу. Частина з них також виїхала за кордон. Невелика кількість колишніх військових УНР вирішила повернутися на батьківщину, тобто в Радянську Україну, сподіваючись на процес т. зв. „помилування”⁶¹.

У таборі інтерновані налагодили суспільне та релігійне життя. У листопаді 1920 р. Сергій Сологуб (1892–?) перебував у таборі в Пйотркуві-Трибунальському. Він був організатором і керівником старшинського хору штабу української армії, який виступав з концертами в Пйотркуві-Трибунальському, Лодзі, Ченстохові та інших містах⁶². Не всі новоприбулі до Пйотркува осідали там. Дехто під приводом переїзду на навчання, покидав табір. У листопаді 1920 р. до табору в Пйотркуві-Трибунальському прибув Борис Монкевич (1896–1971), який через рік вступив на математичний факультет Варшавського університету⁶³.

Частина інтернованих, які мали професії, корисні для комунальних підприємств, були звільнені з табору для інтернованих спеціальними наказами. Наприклад, керівник торгово-технічних заводів 20 серпня 1921 р. просив у Пйотркувського старости дозволу залишити у своєму розпорядженні теслю Павла Рудія, інтернованого вояка української армії. Він мотивував своє прохання браком столярів, тоді як Павло – висококваліфікований робітник і заслуговує на те, щоб його влаштували на роботу в Пйотркуві-Трибунальському⁶⁴.

У серпні 1921 р. в таборі для інтернованих перебувало 464 колишніх воїнів, яких згодом звільнила військова влада під час ліквідації табору в листопаді того ж року⁶⁵. З посвідки на проживання дізнаємося про Онуфрія Босого, колишнього воїна армії УНР, який народився в Кам’янці-Подільському 20 червня 1899 р., сина Теодора і Варвари. Він перебував у шлюбі. У його родині 5 січня 1927 р. народився син Едвард⁶⁶. Його сімейний стан давав йому певні привілеї, в праві проживання за межами табору, а також в пошуку гідної роботи. Проте не всі звільнені з табору для інтернованих могли знайти підходящу роботу, гарні умови проживання та медичну допомогу, тому смертність серед цієї групи емігрантів була досить високою. Серед інших 25 квітня 1925 р. помер греко-католик Петро Шрубович,

⁶¹ M. Majewski, *op. cit.*, s. 78.

⁶² A. Kolańczuk, *Ukraińcy*, s. 242.

⁶³ *Ibidem*, s. 190.

⁶⁴ APPT, SP, sygn. 178, k. 7.

⁶⁵ Z. Karpus, *Ukraiński*, s. 27.

⁶⁶ APPT, SP, sygn. 178, k. 215–216.

який народився 24 грудня 1896 р. в Києві і знайшов свій останній спочинок у Пйотркуві-Трибунальському⁶⁷. Він був прапороносцем штабу 13-ї стрілецької бригади і перебував у таборі інтернованих у Щипьорно з 21 листопада 1920 р. до 2 липня 1922 р.⁶⁸

Інколи міська влада, розглянувши можливі варіанти, фінансово підтримувала українців. Наприклад, в одному з документів (10 березня 1928 р.) читаємо: „Ратуша засвідчує, що Никандер Копачинський, син Никандра та Марії, народжений у 1902 р. проживає в Пйотркуві по вулиці Серадзькій, безробітний, отримує 45 злотих на місяць, майна у власності не має”⁶⁹. Найбідніші також отримували грошову допомогу від держави. Зазвичай це була плата за проживання.

Особи без громадянства та цивільні зверталися за дозволом на проживання в місті. Серед них був Ришард Кланн, син Фредріка, швець за фахом, неодружений, євангеліст, прусського походження, без посвідчення. Народився на Волині (20 вересня 1888 р.), колишній мешканець Київської губернії⁷⁰. У 1921 р. Єлена Карташевська православної віросповідання (народилася 14 травня 1899 р. в Харкові), яка приїхала до Польщі з Полтави, також звернулася до міської влади з проханням про дозвіл на проживання. Важливо, що у таких проханнях українські емігранти посилалися на довідки Центрального українського комітету⁷¹. Цей комітет досить плідно співпрацював з різними міністерствами Польщі. Прикладом такої співпраці може бути прибуття 14 червня 1927 р. з Чехословаччини 34 українських інженерів⁷². В одному з офіційних листів читаємо: „Український Центральний Комітет в Республіці Польща люб’язно просить Міністерство надати право на довгострокове перебування в Польщі та видати карту притулку українському політичному емігрантові п. інженеру Кібальчичу Віктору, сину Григорія, 34 роки, який прибув до Польщі з Чехословаччини за дозволом Польського Консульства в Празі за візою № 3052/27. Пан інженер Кібальчич Віктор – колишній учасник союзної з Польщею армії УНР, у складі якої брав участь у боях проти більшовиків на польському боці. До Польщі прибув 21 листопада 1920 р. у складі армії і був інтернований у Стшалкові, а у вересні 1921 р. виїхав до Чехословаччини на навчання. Після отримання вищої освіти в Чехословаччині, отримав дозвіл на в’їзд

⁶⁷ *Ibidem*, к. 11–14.

⁶⁸ *Ibidem*, к. 27.

⁶⁹ *Ibidem*, к. 72.

⁷⁰ *Ibidem*, к. 41–45.

⁷¹ *Ibidem*, к. 7–8.

⁷² *Ibidem*, к. 256.

до Польщі і нині працює за згодою Міністерства Аграрної Реформи інженером-агрономом у Окружній Земельній Управі в Пйотркуві. Український Центральний Комітет заявляє, що п. Віктор Кібальчич приїхав до Польщі як український політичний емігрант і прихильник політичної концепції зближення польської та української націй⁷³.

Так само Український Центральний Комітет просив надати право довгострокового проживання в Польщі інженеру Тимошу Пихтіну, сину Луки, 32 роки, колишньому офіцеру УНР⁷⁴ та Олександрю Залуцькому, сину Степана, 30 років, який з 20 листопада 1920 р. до вересня 1921 р. жив у Ченстохові, потім виїхав на навчання до Чехословаччини⁷⁵.

Деякі з людей, які оселилися в Пйотркуві, жили там зі своїми сім'ями як, наприклад, інженер Петро Ковалинський. 28 лютого 1928 р., він звернувся до Пйотркувського староства з проханням про окреме посвідчення для своєї дружини Ірени, чеського походження, народженої 22 квітня 1905 р.⁷⁶ Документи, які збереглися в Пйотркувському архіві, свідчать, що в місті осіло багато жінок, які також мали легалізувати своє проживання в Польщі. Так, урядовий комісаріат у Лодзі 2 червня 1926 р. повідомив старосту, що надійшло прохання надати карту проживання від колишньої громадянки Російської імперії Копачинської Зінаїди, народженої 24 жовтня 1905 р. у Кам'янці Подільському, доньки Никандра та Марії, яка проживала зі своєю сестрою Анастасією в Пйотркуві, по вулиці Серадзька, 1. Як видно з листування, виникли деякі суперечності стосовно карти постійного проживання, оскільки відділ поліції в Лодзі повідомив, що вона переїхала до Лодзі і проживала по вул. Глувна, 31. Нарешті 13 серпня З. Копачинській видали посвідку на тимчасове проживання⁷⁷.

Особи, які після виходу з табору для інтернованих вирішили назавжди оселитися в Пйотркуві, повинні були заповнити декларацію для міської влади з метою підготовки реєстру іноземців. Ці заяви були підтверджені відповідними довідками, виданими УЦК. Їх подавали ветерани армії УНР у 1920–1924 та 1927–1928 рр., тоді як у 1920 р. ратуша Пйотркува зафіксувала лише один випадок подання такого звернення⁷⁸.

⁷³ *Ibidem*, k. 310.

⁷⁴ *Ibidem*, k. 257.

⁷⁵ *Ibidem*, k. 266.

⁷⁶ *Ibidem*, k. 63, 65.

⁷⁷ *Ibidem*, k. 124–135, 148–149, 155, 162, 181.

⁷⁸ APPT, SP, sygn. 172, k. 52.

Після виходу з таборів політичні емігранти залишалися під наглядом таємної поліції. Як видно з документів, староста міста отримував таємну інформацію щодо Миколи Гринюка, сина Олександра та Піренелі, який народився в 1897 р., службовця на фабриці Гоффріхтера, якого підозрювали у проступках політичного та морального характеру⁷⁹. Зі свого боку поліція в Бидгощі 13 липня 1927 р. повідомила міську поліцію в Пйотркуві про погляди Павла Золотова, який переїхав до Пйотркува на постійне проживання⁸⁰.

Іноді емігранти зверталися з проханням про надання їм польського громадянства, але не завжди такі звернення мали позитивне рішення. Канцелярія в Лодзі 15 липня 1925 р. одержала від пьотркувського старости інформацію про те, що Микола Гринюк не визнає надзвичайних обставин, передбачених ст. 9 Закону про громадянство, адже жодних звинувачень політичного чи морального характеру щодо нього не було оприлюднено. Відтак, не зважаючи на це, лодзький воєвода повідомив про відмову в проханні Миколі Гринюку, який проживав в с. Грабіці Пьотркувського повіту в наданні йому громадянства через відсутність обставин, що виправдовували б прийняття заяви⁸¹.

Часто після ліквідації таборів для інтернованих воїни УНР і білогвардійці зупинялися в одних і тих самих готелях і просили дозволу залишитися в місті у старости. Серед інших доктор філософії Микола Ануцін, народжений у Санкт-Петербурзі, а до війни мешканець Варшави. Він разом з військом Врангеля евакуювався до Стамбулу, отримав паспорт Ліги Націй і прибув до Пйотркува для возз'єднання з родиною. 22 лютого 1928 р. він звернувся до повітової канцелярії з проханням дозволу жити в місці перебування⁸².

У Пйотркуві знаходилася церква, яку під час російської окупації польських теренів використовував російський гарнізон. Українські емігранти намагалися отримати дозвіл на оренду цього храму для богослужінь, але напштовхнулися на опір православного священника. Тому перед старостою порушили питання про дозвіл на спорядження каплиці. З цієї причини навіть була створена спеціальна комісія, яка зайняла наступну позицію: „Комісія приходить до висновку, що місцева церква може повністю задовольнити релігійні потреби близько 600 українців, інтернованих у Пйотркуві. Тому влаштування спеціальної каплиці в приміщеннях є безглуздом і пов'язане з великими

⁷⁹ APPT, SP, sygn. 178, k. 187.

⁸⁰ APPT, SP, sygn. 172, k. 54.

⁸¹ *Ibidem*, k. 78–79.

⁸² APPT, SP, sygn. 178, k. 1–6.

витратами, на які представник казначейства не може погодитись [...] зв'яжіться з компетентними адміністративними органами, щоб після консультації з місцевими православними та духовенством вони встановили дні та години, коли можуть відбуватися богослужіння для інтернованих українців, тим більше, що відомо, місцевий священник обслуговує інші православні церкви, відправляє богослужіння в церкві Пйотркув лише кожні кілька тижнів”⁸³. Утім, на цьому проблема не була вирішена. Тоді українці звернулися до Управління Житлового Будівництва з проханням виділити для вищезгаданої мети приміщення, що складається з двох великих кімнат на вул. Краківській 13, яке з першої половини березня 1921 р. вони займали та оплачували з власних коштів. Ними Департаменту житлового будівництва було повідомлено про негативну позицію місцевого православного священника щодо використання храму для задоволення релігійних потреб інтернованих⁸⁴.

Серед українських та російських біженців траплялися також випадкові люди, які порушували чинне законодавство або, на думку міської влади, загрожували громадському порядку. Таких осіб намагалися видворити за кордон, а ті натомість посилалися на погане здоров'я, щоб уникнути депортації. Така проблема виникла з російським біженцем Євгеном Гуртієвим, який посилався на погіршення власного стану здоров'я. Тому до дільничого лікаря було направлено запит про надання медичної довідки про те, чи дозволяє стан здоров'я цієї особи примусово виселити її з території держави⁸⁵.

* * *

У Торуні не було табору для колишніх воїнів УНР. Деякі з них після ліквідації таборів у Пйотркуві-Трибунальському та Александрові-Куявському переїхали до міста в пошуках роботи та кращих умов життя. Відомо, що частина українських артилеристів знайшла роботу в артилерійській школі польського війська, яка базувалася в місті. Також на міському комунальному цвинтарі №1 є дві могили колишніх воїнів УНР: козака армії УНР Григорія Охоти (15 травня 1900–11 червня 1932) та сотника Володимира Чагіна (15 липня 1887–14 червня 1932), але більш детальної інформації про них віднайти не вдалося.

При цьому у місцевому архіві обмаль документів, які містять відомості про українських політемігрантів. Ми дізналися лише їхні імена

⁸³ APPT, SP, sygn. 172, k. 1.

⁸⁴ *Ibidem*, k. 2.

⁸⁵ APPT, SP, sygn. 178, k. 9.

та адреси проживання: Микола Леонович (з Плоськірова, нар. 31 липня 1895 р.) та Олексій Кузьніков (Богодухів, нар. 1 вересня 1895 р.) проживали по вулиці Хелмінській; по вулиці Лазенна мешкали Андрій Бурдейний (нар. 10 грудня 1894), Яна Соловійова (нар. 6 січня 1894); по вул. Староміській рів – Микола Рилов (з Криткова, нар. 06 грудня 1898 р.); по вул. Пекарі – Євген Савелів (уроджен. Слов`янська, нар. 19 лютого 1896 р.); по вул. Сукенніча мешкав Віктор Лотоцький (з Ловачина, нар. 8 березня 1891 р.); по вул. Струмковій – сотник Володимир Чагін; по вул. Броварна – Димитро Сидоренко (з Ніжина, 25 жовтня 1887 р. н.); по вул. Таргова – Іван Калошин (з Ямполь, 26 березня 1898 р. н.); по вул. Ігнація Данілевського – Микола Яровий (зі Ставищ, 25 листопада 1903 р. н.); по вул. Білянській проживала родина Кошуків з Пещанки: Тимофій (21 грудня 1893 р. н.), Олександр (нар. 12 листопада 1901), Андрій (нар. 27 листопада 1903 р.) та Зигмунт Котларевський (з Новослов`янська, 23 травня 1886 р. н.); по вул. Ю. Словацького проживала родина Майкоників: Марія (з Немирова, нар. 22 грудня 1905) та Василь (з Одеси, нар. 31 грудня 1897); по вул. Бидгошській – Михайло Калініченко (з Полтави, нар. 11 січня 1893 р.) і Зарина Калініченко (з Новогрудка, нар. 8 липня 1898 р.); по вул. Я. Кохановського – Василь Сеньковський (з Харкова, нар. 1 січня 1899 р.); по вул. А. Міцкевича мешкали Михайло Клачковський (зі Стрижувка, 06 листопада 1892 р. н.) і Павло Гловоцюк (з Міделки, нар. 20 травня 1898 р.); по вул. С. Клоновича було місце проживання Івана Кадина (з Роздолу, 16 жовтня 1899 р. н.); по вул. М. Конопницької проживав Макар Стриж (м. Мостище, 01 травня 1894 р. н.); по вул. Гловацького – Іван Хмара (уродж. Катеринослава, нар. 7 грудня 1896 р.); по вул. Й. Вибіцького – Василь Косаринський (з Пусучиська, народився 15 березня 1852 р.) та Михайло Куцанко (з Пещанка, нар. 4 липня 1897 р.); по вул. Тадеуша Костюшки проживали Андрій Симонів (з Києва, нар. 27 листопада 1898 р.) та Василь Холява (з Благовіщенки, нар. 1 серпня 1892 р.); по вул. Яна Собеського було місце проживання Івана Мельника (з Павлікової, нар. 22 жовтня 1891 р.), Кирила Кордика (з Уманщини, 18 березня 1893 р.) та Петра Чарченка (з Ялти, нар. 16 січня 1898); по вул. Владовській мешкав Трохим Надольський (з Красникута, 22 червня 1905 р.н.)⁸⁶.

⁸⁶ Archiwum Państwowe w Toruniu [dalej: APT], Starostwo Powiatowe w Toruniu [dalej: SPT], sygn. 7943.

* * *

Інтерновані українські воїни почали прибувати до табору № 10 Каліша в грудні 1920 р., впродовж усього 1921 року прибули 2-а Волинська і 3-я Залізненська стрілецькі дивізії армії УНР (командувач дивізією Генерального штабу генерал Олександр Удовиченко) чисельністю понад три тисячі осіб, у т. ч. близько 100 жінок і дітей. Калішський табір знаходився за 4–5 км від однойменного міста і займав піщану місцевість, площа якої становила 8,5 га.⁸⁷ Табір мав всю необхідну інфраструктуру, яка дозволяла належним чином організувати повсякденне життя інтернованих. Паралельно з організацією шкільної мережі в Каліші відбувалася перепідготовка старшин на чотиримісячних загальновійськових курсах, які вже в 1921 р. закінчили 385 старшин, унтер-офіцерів і військових чиновників⁸⁸. У зв'язку з ліквідацією кількох таборів (Пікулице, Вадовіце, Ланьцут) наприкінці 1921 р. деякі підрозділи інтернованих відділів УНР було переведено до Каліша, але водночас кількість „мешканців” неухильно зменшувалася через втечу, звільнення з табору за рішенням польської влади, виїзд на навчання та роботу окремих категорій мешканців⁸⁹.

У міжвоєнний період у Польщі було створено та діяло близько ста установ різного організаційного рівня. На підставі статуту УЦК було зареєстровано багато споріднених організацій – студентських, жіночих, культурно-освітніх, громадських тощо. З Комітетом співпрацювали й інші еміграційні установи, які реєструвалися на основі окремих статутів. Зокрема, УКЦ підтримував тісні контакти з Польським товариством допомоги українським емігрантам. Організатором цього товариства та його активним діячем, був колишній міністр землеробства в уряді УНР у Києві (1919–1920), відомий польський письменник і громадський діяч, прибічник української справи Станіслав Стемповський (1870–1952); патроном Товариства був польський політик і журналіст, соратник Юзефа Пілсудського, щирий прихильник польсько-українського зближення Тадеуш Головко (1889–1931). Відзначимо, що заснування Товариства не було легкою справою. До певної міри на перешкоді стояла звичайна бюрократична тяганина та відвертий саботаж. Так, у зверненні до староства

⁸⁷ I. Sribniak, *Kalisz – centrum życia społeczno-politycznego ukraińskich kombatanów w Polsce (w pierwszej połowie lat 20.): na podstawie nowo odkrytych materiałów z polskich i ukraińskich archiwów*, w: *Ukraina i Polska: drogi relacji międzypaństwowych. Zbiór artykułów naukowych z okazji 100-lecia nawiązania polsko-ukraińskich stosunków dyplomatycznych*, red. I. Matiasz, oprac. W. Sobijański, tłum. G. Pandel, Kijów 2019, s. 109.

⁸⁸ М. Стопчак, *op. cit.*, s. 26.

⁸⁹ Р. Зінкевич, *op. cit.*, s. 66.

в Калішу, датованому 26 вересня 1925 р. йшлося: „28 квітня ми подали до старости для легалізації Статут „Товариства самопомочі для емігрантів з України в Лодзькому воєводстві”, який, згідно з отриманими відомостями, був направлений старостою до Лодзького воєводства 29 травня [...]”⁹⁰. Статут Товариства було затверджено лише 29 серпня 1926 р.⁹¹. Завдяки підтримці членів Товариства в Каліші була створена українська сторожка (філія товариства)⁹².

Ще однією проблемою з якою зіткнулися політичні емігранти на місцях, це вимоги місцевої влади здійснити перереєстрацію. Така процедура вимагала багато часу. У 1934 р. Товариство самопомочі для емігрантів з України зіткнулося з проблемою у стосунках з Каліським старостом і воєводством. Товариство отримало наказ про необхідність перереєстрації Статуту. Реєстраційні процедури проводились у 1934 та 1935 рр.⁹³. У лютому 1935 р. Статут Товариства було надано старості⁹⁴. Серед засновників Товариства вказано 25 осіб. Це Микола Янів, Микола Харитоненко, Іван Стасенко, Володимир Савченко, Михайло Деркач, Федір Паньківський, Михайло Приходько, Володимир та Анатолій Силіни, Антон Доценко, Данило Волошин, Мирон Шмат, Григорій Якубовський, Тимофій Нестеренко, Василь Рудецький, Василь та Михайло Загородські, Василь Ковальчук, Михайло Серета, Якуб Дробина, Семен Скрипка, Кирило Балицький, Петро Собко, Степан Кость-Костенко, Микола Шраменко. Більшість з них проживала в Каліші в Українській Станиці, а частина по вул. Гурношльонській, Новий Швят, Огруднічій⁹⁵.

Місцева влада в 1930-х рр. з достатньою пересторогою ставилася до різних українських об'єднань, підозрюючи їх у співпраці з ОУН. Вона не враховувала, що зі свого боку ОУН, зважаючи на угоду, підписану Симоном Петлюрою та Юзефом Пілсудським, вважала колишніх вояків УНР польськими поплічниками. „Таємно. Каліський повітовий староста. Тут маємо достовірні відомості, що секретар Ради Товариства Самопомочі емігрантів з України Касьяненко Олексій, невизначеної національності, проживає в м. Каліш, вул. Асника 43, під час дискусії на політичні та релігійні теми в приміщенні Т-ва по вул. Асника 43, багато разів погано віддукувався про поляків і негативно віддукувався про маршала Ю. Пілсудського. В одній із таких

⁹⁰ Archiwum Państwowy w Łodzi [dalej: APŁ], Urząd Wojewódzki Łódzki [1918–1939] [dalej: UWŁ], sygn. 410, k. 28.

⁹¹ *Ibidem*, k. 24.

⁹² О. Yaruchyk, *op. cit.*, s. 192.

⁹³ APŁ, UWŁ, sygn. 414, k. 1, 3. 8.

⁹⁴ *Ibidem*, k. 11–16.

⁹⁵ *Ibidem*, k. 17.

дискусій брали участь: президент Управи Т-ва Федченко, М. Гордієвський, двірник т-ва А. Луговський та інші...⁹⁶. „[...] Незалежно від вищесказаного, мотивуємо свій висновок щодо розпуску Товариства ще й тим, що керівництво Товариства знаходиться під сильним впливом О.У.Н., що негативно впливає на діяльність товариства, яке поставило головною метою не соціальні, а політичні питання, реалізація яких загрожує безпеці громадського спокою”⁹⁷. „Каліш, 29 липня 1937 р. Управі Т-ва Самопомочі емігрантів з України до Лодзького воєводства з осідком у Каліші. На руки п. Федченка Миколая, мешканця Каліша, вул. Лімановського, 38. Відповідно до внесеного пункту 15 реєстру Президента Республіки Польща від 27 жовтня 1932 р. (Журнал законів № 94, поз. 808), перевірка економіки та книг Товариства, а також на основі наявних даних про діяльність Т-ва, діяльність згідно зі ст. 16 і 24, встановлені на початку Закону про товариства. Заявляю, що згідно зі статтею 16 цього ж закону припиняю діяльність Т-ва самопомочі емігрантів з України Лодзького воєводства з осідком у Каліші, оскільки діяльність Товариства не відповідає статуту, затвердженому воєводством. Офіс у Лодзі 29 серпня 1926 р. Крім того, Т-во дотичне до політичних справ, що означає, що воно не відповідає умовам свого легального існування, що може становити загрозу громадській безпеці та порядку”⁹⁸.

Серед звинувачень було також те, що у складі Товариства є люди, які були покарані відповідно до законодавства через діяльність, спрямовану на створення політичної, а не громадської організації. Крім того зазначалося, що не всі члени платять фінансові внески. Голова Товариства одержав цю Постанову 4 серпня 1937 р. та 5 серпня 1937 р. подав пояснення щодо цих звинувачень і рішення старости. Він стверджував, що розслідування справи, проведене головою Правління Товариства, показало, що в числі членів дійсно є три людини, які були покарані, але зараз ведуть цілком моральний спосіб життя. До складу Ради Товариства входив колишній український емігрант, а теперішній громадянин Польщі Євгеніуш Кобельке (*судячи зі всього у правоохоронних органів до нього раніше були певні претензії, нам не вдалося встановити в чому вони полягали Є.С.*). Що стосується фігурантів обвинувачення, то це громадянки Польщі, дружини українських емігрантів у кількості 5 осіб. У період перевірки вони мали заборгованість зі сплати членських внесків і пояснювали це безробіттям своїх

⁹⁶ APŁ, UWŁ, sygn. 410, k. 3.

⁹⁷ *Ibidem*, k. 24.

⁹⁸ *Ibidem*, k. 6.

чоловіків. Зрештою вони внесли необхідні суми в касу товариства⁹⁹. Однак, ці пояснення вже не могли вплинути на загальний процес ліквідації в Польщі всякого роду товариств колишніх інтернованих та військовополонених.

Серед архівних документів збереглися також ліквідаційні протоколи Товариства, в яких надавалася інформація про майновий стан організації на 1 березня 1938 р.: „1. записи та книги: звіти правління за 1936 і 1937 рр., звіти ради за 1937 р., список членів, інвентар, щоденники вхідних листів, реєстр членів, оригінал статуту товариства, 10 течок з поточними справами, 35 справ та книги минулих років, 21 квитанція з організованих заходів, пачка конвертів, 3 марки та 2 чорнильні подушечки, 6 квитанцій, один головний касовий журнал, одна книга членських внесків, 3 течки з файлами (ваучерами)”¹⁰⁰.

Політичні емігранти намагалися зберегти документи і речі, пов'язані з діяльністю ліквідованих товариств та об'єднань. „21 січня 1939. Шановному панові старості в Каліші. Українське Військово-Історичне Товариство має честь люб'язно звернутися до п. Старости в наступному питанні. Свого часу в місті Каліш діяло Товариство колишніх військовослужбовців української армії „Самопоміч”. Кілька років тому Товариство було закрито Адміністративною владою... Честь має Воєнно-Історичне Товариство, яке збирає і зберігає всі військові предмети часів більшовицької війни, а також часів перебування на еміграції. звертаючись до Вас, пане старосто, з ласкавим проханням передати згадану воєнну атрибутику Т-ва у Варшаву”¹⁰¹. Ще один аналогічний документ: „До пана повітового старости в Каліш. Від імені групи колишніх учасників засновників хоругви розформованого Товариства самопоміч емігрантів з України. Прошу п. Старосту дозволити передати вищезгадану хоругву до Музею Визвольної Боротьби, за прикладом інших ліквідованих товариств емігрантів. М. Телеченко. 5 жовтня 1937”¹⁰². Подальша доля цих реліквій невідома, адже Варшава зазнала значного руйнування під час Другої світової війни.

* * *

На відміну від таборів для інтернованих у Каліші, Пйотркуві-Трибунальському, Александрові-Куявському, Ченстохові, Вадовицях

⁹⁹ *Ibidem*, к. 35–36.

¹⁰⁰ APŁ, UWŁ, sygn. 410, к. 9.

¹⁰¹ *Ibidem*, к. 15.

¹⁰² *Ibidem*, к. 7.

і Тарнові, де в 1920–1924 рр. перебували колишні вояки УНР, табір у Тухолі мав дещо іншу специфіку. Крім воїнів УНР там були також військовополонені часів Першої світової війни, солдати більшовицької Червоної армії, білогвардійці, тому в таборі цей контингент поділили на групи: Денікінців, Перемикінців, Петлюрівців, Балаховичів, Врангелівців. Кожна з цих груп знаходилася під командуванням свого коменданта, який відповідав за свою групу¹⁰³.

Умови їхнього перебування були досить важкими, що спонукало до масової втечі з табору, про що свідчить доповідні в Міністерство Внутрішніх Справ: „Через те, що інтерновані вже кілька разів втікали з Тухольського табору за кордон до Німеччини, звідки їх знову офіційно повертали, є побоювання, що інтерновані легко зловживають дозволом на проживання поза табором і через недостатню охорону вони будуть частіше залишати визначені місця перебування”¹⁰⁴.

Поряд з колишніми солдатами в таборі проживало багато цивільного населення, у тому числі жінки з дітьми. У державному архіві в Бидгощі зберігається листування між Російським комітетом опіки над емігрантами в Польщі та головою Відділу в'язнів та інтернованих при Міністерстві закордонних справ, в якому говориться, що умови в таборі в Тухолі загрожують не тільки здоров'ю, але навіть життю жінок, дітей і хворих¹⁰⁵. Про важкі умови життя в таборі свідчать також повідомлення до відділу громадської безпеки: „Торунь, 22 лютого 1922 р. Як повідомляє Agentura Sign. 5.f. з Грудзендза, від грудня минулого року до теперішнього часу, 11 втікачів з інтернованого табору в Тухолі було депортовано до тамтешньої Агентури, які, як причину своєї втечі, кажуть, що з ними погано поводитися органи влади, того ж табору, а також за їхніми словами умови проживання є нібито скандальними, бо інтерновані, окрім офіцерів, живуть у казармах, отримують як їжу суп і скибку хліба насущного, грошей не отримують, а також гігієнічні умови представляють бажати кращого”¹⁰⁶. Як довідався Поморський воєвода, втечі інтернованих із табору сприяло те, що нечисленна охорона не могла контролювати ситуацію: „Крім того, посилаючись на ваші попередні звіти, повідомляю, що на їх підставі я вимагав від табірних комісарів довідку про

¹⁰³ Archiwum Państwowe w Bydgoszczy, Urząd Wojewódzki Pomorski w Toruniu, sygn. 4871, k. 46.

¹⁰⁴ *Ibidem*, k. 6.

¹⁰⁵ *Ibidem*, k. 3.

¹⁰⁶ *Ibidem*, k. 16.

часті втечі інтернованих. П. Комісар у своїй відповіді стверджує, що провина падає на солдатів з гарнізону охорони в Тухолі¹⁰⁷.

З метою більш ефективного нагляду за таборами для інтернованих їх було передано під нагляд Міністерства внутрішніх справ. „Варшава. 22 березня 1922 р. Таємно. 1 квітня ц.р. табори в Тухолі, Стшалкові та Щипьорно переходять у підпорядкування Міністерства внутрішніх справ. Загальне керівництво таборами буде в руках генерала Жукевського, який перебуває при М.С.В. а в окремих таборах будуть працювати комісари таборів, які в Тухелі – п. Байгневич, в Стшалкові – п. Бельковський, в Каліші та Щипьорно – п. Щепанський”¹⁰⁸. Щоб запобігти подальшій втечі інтернованих, було посилено особовий склад охорони. Начальнику табору також радили запровадити суворіші покарання за втечу: „Водночас Міністерство внутрішніх справ під особисту відповідальність уповноваженого дає вказівку частково припинити видачу дозволів на проживання поза табором і безжально застосовувати у випадках беззаконня чи спроби втечі інтернованих усі можливі репресивні заходи, на які ви мали право згідно з вашими положеннями досі”¹⁰⁹.

Туга за рідними, за батьківщиною та довіра до більшовицької пропаганди спонукала деякого з інтернованих до думки про повернення додому. Про це свідчать копії листів, зроблені при перлюстрації відповідними службами контролю за листуванням інтернованих¹¹⁰.

* * *

Опрацювання документів архівів у Ченстохові, Пйотркуві Трибунальському, Торуні, Лодзі та Бидгощі дають підстави стверджувати, що на початку 1920-х рр. українська еміграція в Польщі складалася переважно з інтернованих військових УНР. Наприкінці 1920-х рр. більшість політемігрантів становили студенти. Ця зміна була спричинена ліквідацією таборів для інтернованих, унаслідок чого більшість їхніх мешканців, шукаючи цивільну роботу і сподіваючись на перспективи кар’єрного зростання, розпочала навчання в університетах. Окрім активної участі в економічному житті за місцем проживання, українські політичні емігранти включилися у громадсько-політичне життя II Речі Посполитої. У різні часи сенаторами польського парламенту були: М. Черкавський, Д. Герштанський, О. Карпінський,

¹⁰⁷ *Ibidem*, к. 32.

¹⁰⁸ *Ibidem*, к. 26.

¹⁰⁹ *Ibidem*, к. 177.

¹¹⁰ АРТ, SPT, sygn. 7943, к. 1.

І. Макух, Л. Маркович, М. Маслов, В. Мудрий, С. Тимошенко та депутатами Сейму: Я. Богуславський, М. Чучмай, В. Дмитріюк, В. Комаревич, С. Корицький, С. Любарський, В. Мохнюк, С. Назарук, І. Павлюк, А. Пащук, П. Певний, М. Пирогів, С. Скрипник, М. Тележинський, І. Тимошук, А. Васиньчук, П. Васиньчук, І. Власовський, М. Волков¹¹¹.

Після ліквідації таборів для інтернованих (1924) змінився статус політичних емігрантів – вони активно почали інтегруватися в польську спільноту (отримували дозволи на проживання, одружувалися, здобували освіту і кращі умови праці тощо). Разом із тим, вони підтримували зв'язки зі своїми побратимами, з якими разом воювали, коли були в армії УНР, а в Польщі брали активну участь в українському культурному, громадському і релігійному житті. Українська політична еміграція міжвоєнного періоду була, з одного боку, частиною етнополітичних процесів, що відбувалися в Україні, а з іншого – невід'ємною складовою історії Польщі, її господарського та політичного життя.

Висловлюємо подяку Університету імені Миколая Коперніка в Торуні за фінансову підтримку по програмі «На старт» для роботи в архівах.

REFERENCES (BIBLIOGRAFIA)

Archival sources (Źródła archiwalne)

Archiwum Państwowe w Bydgoszczy:

Urząd Wojewódzki Pomorski w Toruniu, sygn. 4871.

Archiwum Państwowe w Częstochowie:

Akta miasta Częstochowy, sygn. 6781.

Archiwum Państwowy w Łodzi:

Urząd Wojewódzki Łódzki [1918–1939], sygn. 410

Archiwum Państwowe w Piotrkowie Trybunalskim:

Starostwo Piotrkowskie, sygn. 172, 176, 178.

Archiwum Państwowe w Toruniu:

Starostwo Powiatowe w Toruniu, sygn. 7943.

Printed sources (Źródła drukowane)

„Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej” 1921, nr 49, poz. 300.

Feshchenko-Chopivs'kyu I., *Khronika moho zhyttya. Spohady ministra Tsentral'noyi Rady ta Dyrektoriyi, Zhytomyr 1992* [Фещенко-Чопівський І., *Хроніка мого життя. Спогади міністра Центральної Ради та Директорії, Житомир 1992*].

¹¹¹ О. Дуднік, *Студентство як основна складова української політичної еміграції в 20-ті рр. XX ст.*, „Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Серія: історія” 2002, 4, s. 61.

Petlyura S., *Suchasna ukrajyns'ka emihratsiya ta yiyi zavdannya. Stati, lysty, dokumenty*, t. 1, N'yu-York 1956 [Петлюра С., *Сучасна українська еміграція та її завдання. Статті, листи, документи*, т. 1, Нью-Йорк 1956].

Studies (Opracowania)

Baran S., *Ukrayyns'ka emihratsiya mizh dvoma svitovymy viynamy*, w: *Entsyklopediya ukrajynoznavstva*, t. 2. Kyiv 1995 [Баран С., *Українська еміграція між двома світовими війнами*, w: *Енциклопедія українознавства*, т. 2. Київ 1995].

Bruski J., *Pełnirowcy. Centrum Państwowe Ukrainskiej Republiki Ludowej na wychodźstwie (1919–1924)*, Kraków 2000.

Davydyuk R., *Ukrayyns'ka politychna emihratsiya v Pol'shchi: sklad, struktura, hromads'ko-politychni praktyky na terytoriyi Volyns'koho voyevodstva*, L'viv 2017 [Давидюк Р., *Українська політична еміграція в Польщі: склад, структура, громадсько-політичні практики на території Волинського воєводства*, Львів 2017, autoreferat pracy doktorskiej [habilitacyjnej]].

Davydyuk R., *Ukrayyns'ka politychna emihratsiya yak faktor suspil'nykh zmin na terytoriyi Zakhidnoyi Volyni*, „Naukovi zapysky Natsional'noho universytetu „Ostroz'ka akademiya”. Seriya „Istorychni nauky” 2018, 27 [Давидюк Р., *Українська політична еміграція як фактор суспільних змін на території Західної Волині*, „Наукові записки Національного університету „Острозька академія”. Серія „Історичні науки” 2018, 27].

Dmytriyeva Ya., *Problema internovanykh voyakiv UNR: stan naukovooyi rozrobky temy v suchasniy ukrajyns'kiy istoriohrafii*, „Naukovi pratsi istorychnoho fakul'tetu Zaporiz'koho natsional'noho universytetu” 2015, 44, 2 [Дмитрієва Я., *Проблема інтернованих вояків УНР: стан наукової розробки теми в сучасній українській історіографії*, „Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету” 2015, 44, 2].

Dudnik O., *Studentstvo yak osnovna skladova ukrajyns'koyi politychnoyi emihratsiyi v 20-ti rr. XX st.*, „Naukovi zapysky Vinnyts'koho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu im. M. Kotsyubyns'koho. Seriya: istoriya” 2002, 4 [Дуднік О., *Студентство як основна складова української політичної еміграції в 20-ті рр. XX ст.*, „Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Серія: історія” 2002, 4].

Gumeniuk O., *Kulturalno-oświatowa działalność w obozach internowanych w Polsce w kontekście ukraińskiej studenckiej emigracji*, „Historia i Polityka” 2014, 11 (18).

Heťmanchuk M., *Ukrayyns'ke pytannya v radyans'ko-pol's'kykh vidnosynakh 1920–1939 rr*, L'viv 2003 [Гетьманчук М., *Українське питання в радянсько-польських відносинах 1920–1939 рр.*, Львів 2003].

Janikowski Z., *Częstochowa między wojnami: opowieść o życiu miasta 1918–1939*, Łódź 2011.

Jaroszewski J., *Aktywność fizyczna ludności ukraińskiej internowanej w obozach na terenie województwa łódzkiego w latach 1920–1938*, „Sport i Turystyka. Srodkowoeuropejskie Czasopismo Naukowe” 2020, 3, 3.

Karpus Z., *Jeńcy i internowani rosyjscy i ukraińscy na terenie Polski w latach 1918–1924*, Toruń 1997.

Karpus Z., *Stosunki polsko-ukraińskie w okresie kształtowania się polskiej granicy wschodniej w latach 1918–1921*, „Toruńskie Studia Międzynarodowe” 2009, 1 (2).

Karpus Z., *Ukraiński sojusznik Polski w wojnie 1920 roku. Walka oddziałów Ukrainskiej Republiki Ludowej u boku Wojska Polskiego i ich dalsze losy*, „Biuletyn IPN” 2010, 7–8 (116–117).

Karpus Z., *Życie społeczno-kulturalne mniejszości rosyjskiej w Bydgoszczy w okresie międzywojennym*, „Kronika Bydgoska” 1991, 10.

- Kolańczuk A., *Częstochowa jako ośrodek życia oświatowo-kulturalnego emigrantów ukraińskich w latach 1920–1939*, „Zeszyty Historyczne. Prace naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie” 2009, 10.
- Kolańczuk A., *Internowani żołnierze Armii UNR w Kaliszu 1920–1939*, Kalisz–Przemyśl–Lwów 1995.
- Kolańczuk A., *Ukraińscy emigranci polityczni w życiu naukowym, kulturalnym, społecznym i gospodarczym w II RP*, Przemyśl 2019.
- Kolyanchuk O., *Shkil'na meretzha petlyuriv's'koyi emihratsiyi u Pol'shchi 1921–1939*, „Ukrayins'kyu al'manakh” 2005 [Коляничук О., Шкільна мережа петлюрівської еміграції у Польщі 1921–1939, „Український альманах” 2005].
- Kozubel M., *3 Żelazna Dywizja Strzelecka Armii Ukraińskiej Republiki Ludowej w 1920 r. Zarys szlaku bojowego w wojnie polsko-bolszewickiej*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2020, 3.
- Lotots'kyu O., *Povorotnyts'ka techiya. Na rikakh davylyons'kykh. Zbirnyk statey*, L'viv 1938 [Лотоцький О., Поворотницька течія. На риках вавилонських. Збірник статей, Львів 1938].
- Lotots'kyu O., *Shlyakhy ukrayins'koyi derzhavnosti*, „Ukrayins'ka nyva” 1927, ch. 4, 28 sich-pnya [Лотоцький О., Шляхи української державності, „Українська нива” 1927, ч. 4, 28 січня].
- Lukashevych A., *Ukrayins'ka emihratsiya v Pol'shchi*, „Trybuna Ukrainy” 1923, nr 1 [Лукашевич А., Українська еміграція в Польщі, „Трибуна України” 1923, nr 1].
- Majewski M., *Ukraińska emigracja polityczna w Powiecie Piotrkowskim w latach 1920–1939*, „Istorychnyy arkhiv. Naukovi studiyi” 2015, 15 [„Історичний архів. Наукові студії” 2015, 15].
- Paszkievich K., *Szkolnictwo i oświata wojsk Ukraińskiej Republiki Ludowej internowanych w Polsce w latach 1920–1924*, w: *Polska i Ukraina. Sojusz 1920 roku i jego następstwa*, red. Z. Karpus, W. Rezmer, E. Wiszka, Toruń 1997.
- Pavlenko M., *Ukrayins'ki viys'kovopoloneni u internovani u taborakh Pol'shchi, Chekhoslovachchynu ta Rumuniji: stavlenntya vlady i umovy perebuvannya (1919–1924 rr.)*, Kyuyiv 1999 [Павленко М., Українські військовополонені й інтерновані у таборах Польщі, Чехословаччини та Румунії: ставлення влади і умови перебування (1919–1924 рр.), Київ 1999].
- Piskun V., *Ukrayins'ka politychna emihratsiya 20-kh rokiv XX st.*, Kyuyiv 2007 [Піскун В., Українська політична еміграція 20-х років XX ст., Київ 2007].
- Portnov A., *Naukovo-osvitnya diyal'nist' ukrayins'koyi emihratsiyi v mizhvoeyenniy Pol'shchi (1919–1939)*, L'viv 2005 [Портнов А., Науково-освітня діяльність української еміграції в міжвоєнній Польщі (1919–1939), Львів 2005].
- Rukas A., *„Razom z Pol's'kym viys'kom”. Armiya Ukrayins'koyi Narodnoyi Respubliki 1920 r.*, Kyuyiv 2015 [Рукас А., „Разом з Польським військом”. Армія Української Народної Республіки 1920 р., Київ 2015].
- Shul'hyn O., *Derzhavnist' chy haydamachchyna?*, Paryzh 1931 [Шульгин О., Державність чи гайдамаччина?, Париж 1931].
- Skorych L., *Ukrayins'ka viys'kova emihratsiya u Pol'shchi (1921–1924 rr.)*, „Visnyk Natsional'nogo universytetu „L'viv's'ka politekhnika”. Derzhava ta armiya” 2013, 752 [Скорич Л., Українська військова еміграція у Польщі (1921–1924 рр.), „Вісник Національного університету „Львівська політехніка”. Держава та армія” 2013, 752].
- Sribniak I., *Kalisz – centrum życia społeczno-politycznego ukraińskich kombatanów w Polsce (w pierwszej połowie lat 20.): na podstawie nowo odkrytych materiałów z polskich i ukraińskich archiwów*, w: *Ukraina i Polska: drogi relacji międzypaństwowych. Zbiór artykułów naukowych z okazji 100-lecia nawiązania polsko-ukraińskich stosunków dyplomatycznych*, red. I. Matiasz, oprac. W. Sobijański, tłum. G. Pandel, Kijów 2019.

- Sribnyak I., *Khronika zhyttya internovanykh voyakiv-ukrayintsiv u tabori Kalish, Pol'shcha* (1922), „Sums'ka starovyna” 2017, 51 [Срібняк І., *Хроніка життя інтернованих вояків-українців у таборі Каліш, Польща* (1922), „Сумська старовина” 2017, 51].
- Sribnyak I., *Ukrayintsi na chuzhyni. Poloneni ta internovani voyaky-ukrayintsi v krayinakh Tsentral'noyi ta Pivdenno-Skhidnoyi Yevropy (1919–1924)*, Кууів 2000 [Срібняк І., *Українці на чужині. Полонені та інтерновані вояки-українці в країнах Центральної та Південно-Східної Європи (1919–1924)*, Київ 2000].
- Stępień S., *Symon Petlura – zwierchnik państwa i Ataman Główny Ukraińskich Sił Zbrojnych. U źródeł polsko-ukraińskiego sojuszu wojskowego (w związku z 70. rocznicą śmierci Symona Petlury)*, http://www.pwin.pl/Publikacje/biu2_160.pdf [dostęp: 11.12.2022].
- Stopchak M., *Internovana armiya UNR u taborakh krayin tsentral'noyi Yevropy (istoriohrafiya problemu). Istoriya (zbirka naukovykh prats')*, Кууів 2009 [Стопчак М., *Інтернована армія УНР у таборах країн центральної Європи (історіографія проблеми). Історія (збірка наукових праць)*, Київ 2009].
- Towarzystwo Pomocy Emigrantom-Ukraińcom, „Droga” 1924, nr 5.
- Troshchyn's'kyu B., *Mizhvoeyenna ukrayins'ka emihratsiya v Yevropi yak istorychne i sotsial'no-politychne yavushche*, Кууів 1994 [Трощинський В., *Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище*, Київ 1994].
- Tyutyunnyk Yu., *Z polyakamy proty Ukrayiny*, Кууів 1990 [Тютюнник Ю., *З поляками проти України*, Київ 1990].
- Ukraińcy w Częstochowie, <https://encyklopedia.czestochowa.pl/nasia/ukraincy-w-czestochowie> [dostęp: 11.12.2022].
- Węglewicz W., *Zarys dziejów obozu dla jeńców w Wadowicach w latach 1918–1921*, „Wadowiana. Przegląd Historyczno-Kulturalny” 2016, 18.
- Wiszka E., *Działalność wydawnicza żołnierzy Armii URL internowanych w Aleksandrowie Kujawskim*, w: *Europa Orientalis. Polska i jej wschodni sąsiedzi od średniowiecza po współczesność. Studia i materiały ofiarowane prof. Stanisławowi Aleksandrowiczowi w 65 rocznicę urodzin*, red. Z. Karpus, T. Kempa, D. Michaluk, Toruń 1996.
- Wiszka E., *Emigracja ukraińska w Polsce 1920–1939*, Toruń 2005.
- Wiszka E., *Prasa emigracji ukraińskiej w Polsce 1920–1939*, Toruń 2001.
- Wiszka E., *Prasa obozowa żołnierzy Armii Ukraińskiej Republiki Ludowej internowanych w Kaliszu i Szczypiornie w latach 1920–1924*, „Rocznik Kaliski” 1996–1997, 26.
- Yaruchyk O., *Emigracja ukraińska w Rzeczypospolitej dwudziestolecia międzywojennego: w kierunku rozwoju własnej tożsamości*, „Bibliotekarz Podlaski” 2021, 2.
- Zinkevych P., *Ukrayins'ka viys'kova emihratsiya u Pol'shchi (1920–1939)*, „Wieki Stare i Nowe” Tom specjalny 2012 [Зінкевич Р., *Українська військова еміграція у Польщі (1920–1939)*, „Wieki Stare i Nowe” Tom specjalny 2012].

NOTA O AUTORZE

Yevhen Sinkevych – profesor Instytutu Historii Uniwersytetu im. Jana Długosza w Częstochowie (od stycznia 2023 r.), profesor Uniwersytetu Narodowego im. Bohdana Chmielnickiego w Czerkasach (2018), docent (1993), kierownik katedry Historii Ukrainy i Narodów Słowiańskich (1993–2006), dziekan Wydziału Historii (1995–2004). Obrona pracy habilitacyjnej *Miejsce szkoły krakowskiej w polskiej historiografii* (2011). Profesor (2011), profesor *honoris causa* Akademii im. Jana Długosza (2013). Redaktor czasopism naukowych: „Південний архів” (1999–2008), „Історичний архів. Наукові студії” (2008–2017), „Чорноморський літопис” (2009–2016). Akademiuk Ukrainiiskiej Akademii

Nauk Społecznych (2016). Nagroda im. Iwana Wyhowskiego (2017). Autor 5 monografii, 2 podręczników, ponad 200 artykułów.

ABOUT THE AUTHOR

Yevhen Sinkevych – professor at the Institute of History at the University of Jan Długosz in Częstochowa (since January 2023), professor at the National University of Bohdan Khmelnytsky in Cherkasy (2018), associate professor (1993), head of the Department of History of Ukraine and Slavic Nations (1993–2006), dean of the Faculty of History (1995–2004). Defense of habilitation thesis: *The place of the Kraków School in Polish historiography* (2011). Professor (2011). Professor Honoris causa of the Academy at the Jan Długosz (2013). Editor of scientific journals: „Південний архів” (1999–2008), „Історичний архів. Наукові студії” (2008–2017), „Чорноморський літопис” (2009–2016). Academician of the Ukrainian Academy of Social Sciences (2016). Award named after Ivan Vyhowski (2017). Author of 5 monographs, 2 textbooks, over 200 articles.